

МИСИЯТА НА ДОКТОР ИВАН БОГОРОВ

Донка Димитрова
СОУ „Васил Левски“ – Карлово

Сред изтъкнатите възрожденски дейци от Карлово д-р Иван Андреев Богоров-Богоров заема особено място.

Многообразна и със сложна душевност личност, Иван Богоров е новатор в много области. С разностранната си, дълбоко демократична дейност за духовното издигане на нашия народ, с огромната си любов и преданост към българския език и изключителните си грижи и заслуги за неговото книжовно изграждане д-р Иван Богоров се налага като характерна и ярка личност между най-заслужилите дейци на Българското възрождане.

Макар и лекар по образование, Богоров е посветил най-голямата част от живота и творческите си сили на българския език, на неговото изграждане, развитие и процъфтяване като основен фактор за подем и обособяване на народа ни.

Съществуват безспорни данни, че Богоров още като ученик в Ришельовския лицей в Одеса се е готвил да пише българска граматика. А. Т.-Балан в „Българска литература“⁽¹⁾ привежда следните думи от едно писмо на В. Априлов: „Младите ученици... се отвличат от своите занятия, па се залават да поправят граматичните правила и да дирят писателската слава; един от тях се обещава да издаде свои разсъждения за новобългарския език и правила за правопис, а другият готви граматика“. Първият очевидно е Найдено Геров, а вторият – несъмнено Иван Богоров. Резултатите от техните „отвлечения“ от преките учебни занятия не закъсняват. Минава само една година след излизането на Богоров от лицей, която той прекарва като учител в Стара Загора, и в Букурещ е поставена под печат неговата „първичка“ граматика. Богоров съобщава по-късно в автобиографията си, че е написал граматиката си в Стара Загора: „През една година даскалуване можах да напиша една Българска граматика, та след напускуване Вета Загора тръгнах за Букурещ, дето и дадох та са потисна тя книжка с презиме „Първичка българска граматика“⁽²⁾. За да можем да си обясним написването на граматиката само в течение на една учебна година, при това от толкова млад (23-годишен) автор, трябва да се съгласим, че както съобщава Васил Априлов, Богоров е живял още в руския лицей с въпросите на българската граматика.

Половин век след издаването на „Първичка българска граматика“, до края на живота си (1892 г.) Богоров продължава да публикува различни трудове (книги, брошури, периодични издания), насочени към проблемите на езика. През 1848 г. в Цариград излиза второ издание на „първичката“ му граматика³⁾. През 1879 г. се появява кратка „Словница за изучаване на родния наш език“⁴⁾. Същата книга е преиздадена два пъти – през 1880 и 1882 г. Преди Освобождението излизат и големите му лексикографски трудове – „Френско-български речник“⁵⁾ и „Българо-френски речник“⁶⁾. На два пъти Богоров е започвал да издава тълковен речник на българския език⁷⁾.

Много характерни за дейността на Богоров са неговите периодични издания, посветени на строителството и чистотата на българския книжовен език. През 1869–1872 г. излизат във Виена три книжки – „Упътване за българския език“ (всяка по 16 страници)⁸⁾, след това – „Книговище за прочитане“ (6 кн. по 32 стр.)⁹⁾, „Чисто българска наковалня за сладкодумство“ (7 кн. средно по 16 стр.)¹⁰⁾, „Бранилник на българския език и за народна облага“ (14 броя)¹¹⁾. Богоров издава и единични листове с критични бележки върху езика на различни български издания, като „Пукнуване зора“ и „Сипнуване зора“¹²⁾, както и редица брошури с езиково съдържание. И в останалите свои издания – учебници по география, литературни преводи („Чюдосиите на Робенсина Крусо“ – 1849, „Еничерите“ – 1849), пътеписи, вестници, произведения с културен и стопански характер – Богоров винаги се е отнасял с голямо внимание и грижа към строителството на книжовния език, а често е засягал и непосредствено езикови въпроси.

Процесът на формиране на българската нация през Възраждането поставя два основни въпроса с голямо историческо значение – борба за национално обособяване чрез пресичане на влиянието на гръцката образованост в българските градове и борба за правилно изграждане на общонароден писмен (книжовен) език, Богоров е дал своя принос в тези две насоки.

В автобиографията си („Живота ми описан от мене“) Богоров пише, че при завръщането си в България от Одеса, където е ученик в Ришельовския лицей, той минава през Свищов, Търново, Габрово, Изворник (Казанлък), Стара Загора и вредом се мъчел да придумва българите да не се учат вече гръцки, а само български: „По тази причина в последния град ме поканиха да им бъда български учител, което приех на драго сърце, но тук не можах да остана повече от една година, че имах опорник – гръцки учител, който можа тогава да раздели учениците, щото едни да се учат само български, а други само гръцки..., кога от моя страна се искаше сичките ученици да учат български и гръцки“.

Условията на живот, стопанските, обществените и културните нужди на българския народ и подчертаният патриотизъм тласкат нашите възрожденци да се занимават съзнателно със строителството на книжовния ни език, въпре-

ки недостатъчната си теоретическа подготовка. Те пределно ясно са осъзнавали огромното значение на езиковия въпрос в дадения исторически момент. Не е случаен фактът, че Богоров е поставил мотото на един от своите речници: „Дор език живее, народ не умира“.

Д-р Иван Богоров има основни заслуги в две съществени насоки в изграждането на нашия книжовен език: от една страна, той допринася значително, след Петър Берон, за поставянето на книжовния език върху съвременна народна основа, а от друга страна, прави много за предпазването на книжовния ни език от чужди влияния, за запазване на народността му облик. „Първичка българска граматика“ на Богоров от 1844 г., появила се двацет години след „Рибния буквар“, довежда до най-чист вид народната основа на новия книжовен български език.

Затова, че е на основата на „народния изговор“, тя е наречена от своя автор „първичка“, макар преди нея да има вече издадени граматики от Неофит Рилски, Неофит Бозвели и от Христати Павлович. Значителна част от просветните и книжовните дейци по това време, настроени консервативно, в духа на черковнославянската традиция, не могат да разберат и да приемат новото в „първичката“ граматика на Богоров. Но Васил Априлов е оценил много високо значението на Богоровата граматика. От началото на своята любословна обществена дейност Богоров разбира проникновено, че е нужно изграждането на един книжовен език за всички българи. Малко по-късно той заявява категорично: „Един и същ писмоуен език за синца нас, българите, струва много, той е безценен камък нам“. И той винаги е деен участник в изграждането на книжовния език и енергичен защитник на неговата народност и чистота. Интересен момент от творческата лаборатория на Иван Богоров е неговият краен пуризм.

Как би могъл да се обясни пуризмът на д-р Иван Богоров и в какви форми се проявява той?

Трябва да се отбележи, че умереният пуризм е бил присъщ на езика на всички наши възрожденци. Той се е налагал от историческия момент в народния живот и нашето езиково развитие, а границите му – от чувството за езиков реализъм у отделните книжовници. В книжовната дейност на Иван Богоров пуризмът получава по-големи размери поради някои негови лични качества – оригиналност на характера и предразположеност към словотворчество. Към това се прибавя и недостатъчното разбиране на природата и начина на функциониране на книжовния език като специфично явление в живота на народа.

Така, излизайки първоначално от един правилен и добре формиран от самия него принцип – „нам е простено кога пишем или кога говорим да заемаме речи от друг език, ал ониз, които го няма народът“, – с течение на времето Богоров се отклонява от него.

Пуризмът на Богоров се проявява най-подчертано в описваната от самия него „Чистобългарска наковалня за сладкодумство“ (1878–1879), защото там

той, освен че го проявява, го и обосновава подробно, както никъде другаде в своите работи. Според него литературният език на България в тази нова фаза след Освобождението е трябвало да бъде чисто български в смисъл – основан върху „Български народен език“, който се говори по селата и се намира от памтивека в народните песни“. Идеята за това, че българският език е преди всичко езикът, който се говори по българските села, е застъпвал и преди Освобождението. През 1874 г. той пише: „Насякъде по нашенско селяните говорят по чисто български и по-добре изговарят думите, когато гражданите, размесени с разни народности си са изпоразвалили езика и употребяват много речи чужди, Турски, Гръцки и др. т., та нам на Българите бащин език е селският народен език, който живее днес.“ Този език Богоров е искал да бъде единственият език на новоосвободена България, на него не само да се говори, но и да се пише, като чиновниците да бъдат задължавани да учат този език, а който не иска да знае народния език, да няма право да яде народен хляб. Езикът, който се оформя у нас след Освобождението, не би могъл да бъде така чист, както е бил преди това, защото в него по силата на историческата необходимост са навлезли всякакви чужди думи, на първо място руски, но успоредно с тях и думи от други езици, особено френски.

Иван Богоров не е бил против това, в българския език да влизат чужди думи. „Ние – казва той – ще заемаме от людски езици някои речи, които ги нямаме, се като ги побългарим, най-малко в краищата им“⁽¹³⁾. Сам обаче много рядко прибегва към това. Празнотите на българския език той е искал да запълни с нови думи, български, или, както казва, славянски по произход не само по отношение на „краищата“, но и изцяло. Славянският произход е бил нещо важно за Богоров, когато е било въпрос да съчини нова дума или да се въведе някоя съществуваща вече чужда. Така, в „Наковалня“ пише: „ако не направим дума поща, пашапорт, сарай и др. т. български, сиреч славянски, ний ще достигнем да имаме половината от езика ни с людски думи“.

По-интересно е да се забележи: д-р Богоров не е бил по принцип против въвеждането на чужди думи от славянски произход и специално на руски думи, но когато е дошло времето за действителното им въвеждане, той се противопоставя.

Въвеждането на руски думи и особено на отвлечени, абстрактни понятия е нещо, което е било разбирано у нас още преди Освобождението. Схванато е било от Васил Чолаков – автора на „Български народен сборник“. В предговора на този сборник Чолаков употребява ПОПРАВЯМ, ПОЛЕЗНО, ЗАНЯТИЕ, ЗАКЛЮЧЕНИЕ, ПРОЧЕЕ, ТОЧКА – думи, заети от руски, но от които нашият език е имал нужда тогава, както има нужда от тях и сега. Богоров не ги одобрявал, защото не били „народни“ – нямало ги нито в песните, нито в гатанките, събрани от Чолаков. След Освобождението, в „Наковалня“, също така отхвърля много руски думи, някои от които са годни за употреба на български

и до днес. Между отхвърлените от Богоров руски думи са ПРИЯТЕЛСТВО, ПОСОЛСТВО, ИНТЕЛИГЕНЦИЯ, ОТЧЕТ, ПРОВЕРКА, ЗРЕЛИЩЕ, РАЗОЧАРОВАНИЕ, ИЗПАРИЕНИЕ, ПРОИЗВОЛ, ОБЯТИЯ.

Някои от руските думи, против които се обявява Богоров, са били възприети у нас, макар че заедно с тях се употребявали и други, които Богоров одобрявал. Например МЕНШЕСТВО, вместо която Богоров предлага в „Наковалня“ да се употребява МАЛЦИНСТВО. Усвояването на МАЛЦИНСТВО – от думата има образувано и прилагателно МАЛЦИНСТВЕН – е доказателство за това, че в някои отношения пуристичната дейност на Богоров не само е уместна, но и резултатна.

Новият език, който е почнал да се разпространява у нас след Освобождението, е озадачавал Богоров не само с чуждите си думи, а и с някои по-рядко употребявани тогава форми, които в някои отделни случаи, под руско влияние, са започнали да се използват по-често – например формата на множествено число на думата ЦЕЛ. Богоров е бил решително против въвеждането на тази дума, защото не била славянска, но не тази била единствената причина той да я отхвърли. Тя наистина се употребявала рядко у нас преди Освобождението: няма я ни у Дювернуа, ни у Геров. Обаче интересно е това, че колкото и да е неприемлива за Богоров в единствено число, тя е била още по-неприемлива за него в множествено число. Иван Богоров не признава множествено число и на СТОКА (въпреки че думата се употребява в такава форма: има я у Дювернуа). Според Богоров като множествено число от СТОКА било правилно да се казва на български „всякаква стока“, а СТОКИ било множествено число от съвсем друга дума – пак СТОКА или СТОК „мястото, дето се оттичат две реки“ (обяснение на Богоров; думата е дадена у Геров).

Случаят със СТОКА показва колко едностранчиво е било отношението на Богоров към известни думи. Това, че омонимът на дадена дума се употребява в множествено число, няма защо да бъде пречка за употребяването в множествено число на самата нея. Богоров е искал за известни неща да се употребяват думи, употребяеми у нас, но не и в обикновените им значения. По отношение на такива думи той упражнява буквално казано насилие: тласка ги в нова семантична посока, без това да има достатъчно основание. Така иска за „пергел“ да се използва ЧЕПЕРЕК (мярка за дължина), за „фалшив“ – НЕХЕЛИТ, и т. н., все в името на чистотата на българския език. Забележителен е самият ред, в който Богоров тълкува някои думи в „Наковалня“, например ДЪРЖАВА. За него тази дума означава на първо място „преголяма ширина земя с нивя, лозя, ливади, гори и други да ги владее един стопанин и прочее и след това „една страна, населена от един народ, който да бъде самовластен“.

Пуризмът на д-р Иван Богоров е бил насочен и против турцизмите в българския език. Той предлага вместо СИНДЖИР да се употребява ВЕРИГА,

вместо КАЛАБАЛЪК – НАВАЛИЦА, вместо ОДАЯ – СТАЯ, вместо БОКЛУК – СМЕТ, вместо БУНАР – КЛАДЕНЕЦ, вместо ДЖАМ – ЦЪКЛО (т. е. стъкло), вместо КЮП – ДЕЛВА. Предложения съвсем уместни, защото употребяването на тези и на други турски думи у нас е ставало и става често само по инерция, без те да са по-разпространени от българските думи, които им отговарят.

Едностраничното отношение на Богоров към чуждите думи в българския език се е обуславяло от решението му да напомня, че „има на света български език“. Богоров е съчинявал думи, които са напълно годни за употреба. Такива са обикновено цитираните думи, когато се говори на тази тема: БЕЛЕЖКА, ЧАКАЛНЯ, ЧАСОВНИК. Някои съчинени от Богоров думи, които не са добили разпространение навремето, са добили разпространение по-късно – съчинени от други хора и предназначени да означават не тия неща, които е искал да означава с тях той, но думи, напълно същите по форма, което показва, че съчиняването е ставало в духа на българския език. Например „калници“, с която Богоров искал да замени „галоши“. Замяната не успяла, но думата „калник“ остава, макар с друго значение.

Езикът на Богоров съдържа винаги съчинени думи, едни от които са сполучливи, а други несполучливи (или не много сполучливи). Думите от последния вид се срещат особено често в работите, които той е писал към края на живота си. Но дори и там на места езикът е естественият, основан върху живия говор език, много близък до тоя на П. Р. Славейков например: „кога един народ стои в една затворена околоръст страна и няма никакво зиманедаване с други, нито пък са учили книга, неговия говорни език остава си на един ред, и много пъти се случва, че той като изгуби някои от нещата, забравя и думите им, па ако не знае и писмо всякое негово познаване отива ва дън-земе“⁽¹⁴⁾.

Недоумението на Богоров пред повечето от новите, навлезли у нас след Освобождението, руски и други чужди думи и реагирането му против тях е характерно за човек, който не може да излезе извън границите на своето време – времето, през което се е оформил, макар и да го е изпреварил в други отношения. Когато Богоров казва няколко години преди Освобождението, че „днес общият ни език, речи го говорни или писмовни, е „готов“, той не е могъл да знае за промените, които са щели да настъпят скоро в България по отношение на всичко, включително и на езика.

Пуризмът на Богоров е важен момент от културната история на България. Ако крайните му прояви са нещо, което не може да служи за пример, умерените и разумни прояви, които са немалко в неговите езикови търсения, са пример, който твърде много ни задължава и днес.

БЕЛЕЖКИ

1. Балан А. Т. „Българска литература“. Пловдив, 1896 г., с. 171.
2. Богоров Ив. „Животът ми описан от мене“, 1879 г.
3. Богоров Ив. „Първичка българска словница“, Стамбол, 1848 г.
4. Богоров Ив. „Словница за изучаване на родния наш език“, Сария, 1879 г.
5. Богоров Ив. „Френско-български речник“, Виена, 1869 г., второ издание 1873 г., трето издание 1884 г.
6. Богоров Ив. „Българо-френски речник“, Виена, 1871 г.
7. Богоров Ив. „Български речник с тълкувания и примери, пръв листак“, 1871 г., 48 стр. (Виена) и „Български речник“, книжка I (А-градство), 1881 г., с. 64, книжка II (градъ-зиманье), 1882 г., 64 стр., Русе.
8. Богоров Ив. „Упътване за българския език“, (по 16 стр.), 1869–1872 г.
9. Богоров Ив. „Упътване за българския език“, (по 16 стр.), 1869–1872 г.
10. Богоров Ив. „Чистобългарска наковалня за сладкодумство“, (7 книжки, средно по 16 стр.), Пловдив, 1879 г.
11. Богоров Ив. „Бранилник за българския език и език за народна облага“, (14 броя), София, 1880 г.
12. Богоров Ив. „Пукнуване зора“ и „Сипнуване зора“, Русе, 1881 г.
13. Богоров Ив. „Чистобългарска наковалня за сладкодумство“, Пловдив, 1879 г.
14. Пак там.

THE MISSION OF DR. IVAN BOGOROV

Donka Dimitrova, teacher

✉ Vassil Levski School,
4390 Karlovo, Stremsko pole Str. №6
+335 95593
sou_v_levski_karlovo@abv.bg